

ЗВАРОТКІ – НАЗВЫ АСОБ ПАВОДЛЕ ПОЛУ І ЎЗРОСТУ Ў БЕЛАРУСКІХ ГАВОРКАХ

Артыкул прысвечаны разгляду значнай па колькасці адзінак лексіка-семантычнай групы зваротаў у беларускіх народных гаворках – намінацыям асоб па полу і ўзросту, шырокае ўжыванне якіх тлумачыцца іх важным значэннем у жыцці кожнага чалавека. Да гэтай лексіка-семантычнай групы належаць звароткі, што называюць дзіця, хлопчыка, дзяўчынку, хлопца, дзяўчыну, мужчыну, жанчыну.

Фактычны матэрыял адабраны з “Хрэстаматыі па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона” [1] і з дыктафонных запісаў дыялектнага маўлення, зробленых супрацоўнікамі аддзела дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Зварот да дзяцей. З ліку назваў асоб паводле полу і ўзросту ў ролі зваротка даволі часта выкарыстоўваецца лексема *дзіця* (у мн. л. – *дзеці*), якая абазначае дзіця дашкольнага або малодшага школьнага ўзросту: *А сёння ш Купала, дзеці* (в. Мачулішча, Крупскі р-н, Мінская вобл.). У мове даволі распаўсюджаны звароткі з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі. Гэтыя назоўнікі маюць формы адзіночнага і множнага ліку (*дзетка, дзетко, дзеткі, дзіцятка, дзіцятко, дзетачка, дзетачкі*). З іх дапамогай адрасат імкнецца выразіць цеплыню адносін, шчырасць пачуццяў да суб’екта: *“Ня можна, дзетка, заўтра”* (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл.). *Ты ш, дзетко, пабудзь яшчэ зь дзень* (в. Нізок, Уздзенскі р-н, Мінская вобл.). *“Усё, уставайця, дзеткі, уставайця, ідзіця із бацькам у маліну”* (п. Калодзішчы, Мінскі р-н, Мінская вобл.). *Дзіцятка, лезь на печ, чаго ты там?* (в. Ругаец, Стаўбцоўскі р-н, Мінская вобл.). *Рабіла, дзіцятко, замалада* (в. Кальчычы, Карэліцкі р-н, Гродзенская вобл.). *А я ў Любушанах жыла, дзетачка* (в. Несцяроўка, Бярэзінскі р-н, Мінская вобл.). *“Дзетачкі, дак што ж у вас такога?”* (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл.). Лексема *дзеткі* ў дыялектнай мове можа ўжывацца са значэннем адзіночнага ліку як зварот да адной асобы: *Ні трэба, дзеткі, ні золата, ні серабра* (х. Красны Лес, Навагрудскі р-н, Гродзенская вобл.). Звароткі *дзіцятка, дзіцятко, дзеткі, дзетачкі, дзеці* выкарыстоўваюцца і ў адносінах да чужых дзяцей і дарослых людзей: *Маўчу, дзіцятка* (в. Нізок, Уздзенскі р-н, Мінская вобл.). *Усё рабіла, маё дзіцятко: і даяркаю была, і цялятніцаю была, і сторажам была...* (в. Восава, Навагрудскі р-н,

Гродзенская вобл.). *Я от таго, як захварэла, дзеткі, і нерв стронулі, і мне ўсё ў пальцы калола* (х. Красны Лес, Навагрудскі р-н, Гродзенская вобл.). *І сёння, дзетачкі, жывуць, госпадзі правы* (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл.). *Дык бацюшка кажа: “Чалавека ўбіць грэх, дзеці, а есьці можна”* (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл.).

Асоб мужчынскага полу малодшага ўзросту называюць *хлопчык, хлапчынка* (у мн. л. – *хлопчыкі*): *“Мой ты хлопчык, давай зьездзім пад Стары Пруд”* (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл.). – *Хлопчыкі, намажыце-ка мне* (в. Дзяніскавічы, Ганцавіцкі р-н, Брэсцкая вобл.). У размове з маленькай дзяўчынкай да яе звяртаюцца словамі *дзевачка, дзяўчынка* (у мн. л. – *дзяўчаткі*): *А сын іх жанаты, дзевачка, дваццаць адзін гот* (г. Узда, Уздзенскі р-н, Мінская вобл.). – *Дзяўчынка, прынясі вадзічкі* (г. п. Зэльва, Зэльвенскі р-н, Гродзенская вобл.). *Некалі, дзяўчаткі, я хадзіла ў школу* (в. Ругаец, Стаўбцоўскі р-н, Мінская вобл.).

Зварот да маладых людзей. Пры звароце да дарослага хлопца выкарыстоўваюцца назоўнікі *хлопец, маладой чалавек*: *Я павярнулася: – Хлопец, колькі ўжэ часоў?* (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл.). *Аткрываюцца дзьверы: “Маладой чалавек, просім на прыём”* (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл.). Пры звароце да некалькіх асоб мужчынскага полу маладога ўзросту выкарыстоўваецца назоўнік *хлопцы* ў форме множнага ліку: *Я сваім хлопцам кажу: “Хлопцы, я аблажу кірпічом”* (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл.).

У размове з дарослай незамужняй дзяўчынай да яе звяртаюцца словам *дзеўка*: *Гэта чэсна, дзеўка* (в. Дзяніскавічы, Ганцавіцкі р-н, Брэсцкая вобл.). Пры звароце да групы асоб жаночага полу маладога ўзросту выкарыстоўваюцца назоўнікі ў форме множнага ліку *дзяўчаты, дзяўчата, дзеўчаты, дзеўчата, дзеўкі, дзяўкі*: *“Дзяўчаты, будуць паліць Прыстрымы сёння”* (в. Прыстрымы, Смалявіцкі р-н, Мінская вобл.). *От, дзяўчата, як мне было іх выкінуць* (в. Лешня, Капыльскі р-н, Мінская вобл.). *Дзеўчата, падыдзіце, мы хочам з вамі пагаварыць* (в. Свєрынава, Стаўбцоўскі р-н, Мінская вобл.). *“Дзеўчаты, давай, памагай!”* (в. Грозава, Капыльскі р-н, Мінская вобл.). *“Дзеўкі, такога ня будзе, не”* (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл.). – *Дзяўкі, намажыце нам!* (в. Ганцавічы, Ганцавіцкі р-н, Брэсцкая вобл.).

У ролі зваротка ўжываецца назоўнік са значэннем зборнасці *маладзёш*, які абазначае групу хлопцаў або групу хлопцаў і дзяўчат: *– Ну як, маладзёш, пагрэемся?* (в. Дзяніскавічы, Ганцавіцкі р-н, Брэсцкая вобл.).

Зварот да людзей сталага ўзросту. Да дарослага чалавека мужчынскага полу ў дыялектнай мове звяртаюцца словамі *мужчына*,

мушчына (да групы асоб – мушчыны, мужыкі): – Ціха, **мужчыны**... (в. Ганцавічы, Ганцавіцкі р-н, Брэсцкая вобл.). – **Мужыкі**, ну што вы робіця тут? (в. Дзяніскавічы, Ганцавіцкі р-н, Брэсцкая вобл.).

Для называння дарослай асобы жаночага полу ў звычайнай размове ўжываюцца звароткі *жанчынка*, *баба* (у мн. л. – *жанчынкі*, *бабы*): – **Жанчынка**, вы доўга сядзеце? (г. Узда, Уздзенскі р-н, Мінская вобл.). “**Баба**, строй стол!” (в. Хутар, Чэрвеньскі р-н, Мінская вобл.). Словам *баба* можа звяртацца муж да жонкі: “**Баба**, я п’яны, я табе нічога ні памагу” (в. Сноў, Нясвіжскі р-н, Мінская вобл.). Назвы асоб па полу і ўзросту з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі паказваюць на цеплыя адносіны да адрасата: “**Бабачка**, ты ўжэ ні бойся” (х. Красны Лес, Навагрудскі р-н, Гродзенская вобл.).

Назвы асоб паводле полу і ўзросту могуць уваходзіць у склад развітага зваротка, які выражаецца дзвюма і болей самастойнымі часцінамі мовы. Развіты зваротак дае больш поўную характарыстыку асобе, чым неразвіты, ужываецца з мэтай дасягнення большага эфекту ўздзеяння на суб’ядніка і забяспечвае жаданую танальнасць выказвання: *Ах, мае вы дзеткі, мае вы мілые, што тутака гадаў* (х. Красны Лес, Навагрудскі р-н, Гродзенская вобл.). *Тут пражыла, мне ні было калі, мае вы роднінькіе дзеткі* (п. Калодзішчы, Мінскі р-н, Мінская вобл.). Для ўзмацнення эмацыянальнасці выказвання ўжываюцца паўторныя звароткі: “**Дзеці, дзеці**, што ш вы будзеце тут прападаць” (в. Прыстрамы, Смалявіцкі р-н, Мінская вобл.).

Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што ў дыялектнай мове намінацыі асоб паводле полу і ўзросту шырока выкарыстоўваюцца ў функцыі зваротка. Гэтыя назвы падзяляюцца на тры ўзроставыя катэгорыі: 1) зварот да дзяцей; 2) зварот да маладых людзей; 3) зварот да людзей сталага ўзросту. Пры звароце да адной асобы ўжываюцца назоўнікі мужчынскага або жаночага роду адзіночнага ліку, пры звароце да групы асоб выкарыстоўваюцца назоўнікі ў форме множнага ліку або зборныя назоўнікі. Даволі распаўсюджанымі з’яўляюцца звароткі з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі, ужыванне якіх сведчыць аб шчырых, цёплых, прыязных адносінах да адрасата. Развітыя звароткі дапамагаюць больш поўна выявіць адносіны адрасанта да суб’ядніка, служаць для ўзмацнення вобразнасці і экспрэсіўнасці выказвання.

ЛІТАРАТУРА

1. Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы ; уклад. В. Д. Астрэйка [і інш.], навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, В. М. Курцова. – Мінск: Беларус. Навука, 2009. – 529 с.